

ISBN 978-86-82873-21-1

ЗБОРНИК ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

I

ПОСВЕЋЕНО ДР ДРАГУ ЋУПИЋУ
ПОВОДОМ 75-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома,
дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ,
др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, др Стана Ристић,
научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:

Срето Танасић

БЕОГРАД

2008

МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Београд

ПИВА И ТАРА У ДОМАЋОЈ РЕЧНИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

У раду се даје преглед података, са коментарима, о речима *Пива* и *Тара* и њиховим изведеницама у речницима српског језика. Показује се да је најстарије посведочено значење речи *Пива* оно које се односи на „крај, предео“ (са потврдом из 15. века). Следе затим значења *манасиџира* и *хидронима*, реке. Занимљива је употреба фразеологизма *Пива* и *Тара*, данас у стандардном српском непознато; за који се каже да је дубровачка узречица у значењу „мноштво људи“.

Кључне речи: српски језик, речници, топоним, хидроним, лексика, изведенице.

0. Позната је чињеница да речи које уђу у лексикографске приручнике обезбеде себи вечност. Оне, међутим, које из било којих разлога не нађу своје место у речничким алфабетским порецима, често у протоку историјског времена, нестану и затури се сваки помен о њима и њиховим значењима. Кад је у питању ономастика, ствари су мало другачије. Дешава се да неки топоними, па и они који значе читаве области или државе – промене име. У различитим историјским периодима и при често мењаним друштвено-политичким уређењима, под многобројним владарима, велможама, царевима, краљевима – многе су државе, покрајине, регије и области, градови и села мењали своја имена. Сведоци смо измењених имена градова и држава и у наше време (*Подјорица – Тийоград – Подјорица, Фоча – Србиње, Иванград – Беране*, а на ту појаву указују и називи *Спшара Црна Гора, Спшара Херцеговина* и др.). Но, има места и предела који под једним именом живе вековима. Међу таквима је и властито име области *Пива*. Не знамо шта је старије у именовању – Пива река или Пива област. Знамо поуздано само да је значење Пива – област (предео/регија/висораван) дало и неколико изведених речи. Хидронимно значење ни Пиве ни Таре (осим префиксалне изведенице *Зашара – Зашарац, Зашарка* ређе *Зашарје* и *Пошарје*, ово последње углавном у историјско-научним текстовима) није дало бројније творбене деривате.

Извесне индикације о временском аспекту именовања даће нам речничке одреднице везане за реч *Пива*. У невеликој лексикографској литератури српског језика одредница *Пива* је добијала своје стално место. (Свакако да јој је ту заступљеност обезбеђивала више историја, важност стварања српске државе у пределима река Пиве и Таре, него сами језички разлози). У даљем тексту даћемо преглед речничких одредница.

1. Најстарије податке о речи-одредници *Пива* налазимо у *Рјечнику из књижевних старина српских (I–III)* Ђуре Даничића (Биоград /Београд/, 1863). У њему се појављује одредница *Пива* и етним *Пивљанин*. За *Пиву* се каже: „крај у Херцеговини“ са потврдом употребе (на српскословенском језику, штампаним старословенским „црним“ слогом, „болдом“ које ми овде дајемо у транскрипцији): У Пиве на планине на Пишчу био је херцег Стјепан 1453 (*Monumenta serbica*, 460, 463). За *Пивљанин* се каже „човјек из Пиве“ са примером: Бише се дробњаци и никшићи и пивљани с Дервиш бегом на Гацку 1597 (*Љетописи српски* П. Ј. Шафарика, Праг 1851, 85). Будући да Даничићев Рјечник доноси први пут сабрану, поред осталог, и историјско-географску грађу из старих српских рукописа, логично је што се имена овога типа дефинишу енциклопедијски, са краћим тумачењем, а посебну вредност представљају тачно наведени примери из текста штампаних старина, чиме се постиже потпун идентификациони ефекат и пружа могућност за додатне историјско-културолошке анализе.

2. У Даничићеву Рјечнику појављује се, иначе, под одредницом *сокол*, *falco*, и синтагма *ѓрад Сокол* (у Конавлима) односно само *Соко*, и топоним Шћепан Поље у синтагми: *на Сѓићан Пољу ѓод Соколом* (*Monumenta serbica*, 291). Осим *Соко ѓрада*, резиденције властееоске породице Косача, планина, у чијем се доњем делу близу подножја данас налазе остаци престоног града, зове се такође Соко (висока нешто преко 1500 м). Познато је у историјској науци да се ово помињање Шћепан Поља везује за повелу, издату 24. јуна 1419. године на Шћепан Пољу, којом војвода Сандаљ Хранић са браћом уступа Дубровнику своју половину Конавала. Шћепан Поље зове се и данас место где се састају две реке – Пива и Тара, које праве трећу реку – Дрину.

2.1. Занимљиво је да исти речник не даје податке за *Пиву* реку. Као река се, међутим, у њему појављује одредница *Тара*. Реч-одредница гласи: Тара, ријека у Херцеговини: узеше на Таре наше трговце (Споменици српски, преписао кнез Медо Пуцић, у Биограду 1862, 22).

2.2. Ономастикон Српских поменика XV–XVIII века посебно је анализирао Стојан Новаковић (С. Новаковић, *Српски ѓоменици XV–XVIII века*, Гласник Српског ученог друштва, 1875, бр. 42, стр. 1–152). У поглављу III. *Речник ѓеоѓрафских имена, која долазе у ѓоменицима* налазе се и називи *Пива*: манастир – (Крушедолски 12, Пећки 10 – број колико

се пута име помиње у поменику) и село (Крушефски 103 и Пећки поменик 77, 78); *Тара*: село (Крушефски 95) и жупа (Крушефски 95).

3. Пола века раније Вук Караџић у *Српски рјечник* (Беч, 1818. прво издање и 1852. друго допуњено и измењено издање) уноси одреднице *Пива*, *Пивљанин*, *Пивљанка* и *йивљански*. Вук такође има и реч *Тара*.

За Вука је *Пива* f. (на немачком језику: Fluss, Kloster und Gegend in der Hercegowina и на латинском: fluvii, monasterii et regionis nomen) тј. „име за реку, манастир и регију“.

Етник *Пивљанин* је код Вука „човек из Пиве“ Einer von Piva.

Пивљанка је Eine von Piva „жена из Пиве“ с тим што се ова одредница допуњује егземплификацијом из народне песме: „Он ми вата *Пивљанке* Српкиње“.

И одредницу *йивљански*, -ка, -ко von Piva „од Пиве“ прати пример из народне песме: Ао Бајо *Пивљанско* копиле.

3.1. За разлику од *Пиве*, реч-одредница *Тара* се у Вукову речнику дефинише нешто прецизније. Тара је на немачком протумачена: eine der beiden Flusse, die nach ihrer Verei ninung dei Drina ausmachen што значи „једна од две реке које праве Дрину“. Дефиниција на немачком језику поткрепљује се примерима из народне песме: Наша *Тара* не боји се турскога цара: / Мутна тече *Тара* валовита.

4. Историјски *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (I–XXIII)* Југославенске академије знаности и умјетности (Загреб 1883–1976) такође бележи *Пиву* (и *Тару*) као одредницу, сходно својим концепцијским пропозицијама. Осим њих у Рјечнику се појављују (IX том обрадио је 1924–1927. хрватски граматичар вуковске оријентације – Томислав Маретић, аутор иначе познате *Грамајшике и сџилисџије хрвајскоја или српскоја језика*), са изузетно богато потврђеним употребама из релевантних текстова, још и одреднице: *Пивљанин*, *Пивљанка*, *йивљански* (које су дате и у Вукову Рјечнику), али и посесивни придев *йивски*, кога нема код Вука.

За *Пиву* се у овом речнику каже да је то „име ријечи, манастиру и предјелу у Црној Гори (некад у Херцеговини). Постање тамно.“ Тиме аутор сугерише да етимологија речи *Пива* није прозирна, о чему у претходним речницима није било говора. За значење хидронима а) *река*, дају се три нетекстуалне потврде: Јукић Ф., Земљопис и повјестница Босне; Милићевић М. Ђ., Кнежевина Србија; Летопис Матице српске 153, 46. За значење б) *манасџир* даје се реченица у старој графици из записа с краја 18. века из Рада Југославенске академије знаности и умјетности 1, 182. Највише аутентичних примера употребе забележено је за значење под ц) *йредео* („предјел“), поглавито из народних песама. Осим потврде коју има и Даничићев речник из 15. века (Monumenta serbica) ту је и један старосрпски пример из Светогостефанске хрисовуље (коју је В. Јагић издао у Бечу 1890). Остале употребне потврде су из народних песама. Из

тих примера, које ћемо редом цитирати, могу се извући занимљиви закључци о атрибутивним својствима Пиве:

- Док дођоше у *Пиву њросѝрану* (Пјеванија црногорска и херцеговачка, скупио Чубро Чојковић, Лајпциг 1837, 27);
- Јесте *Пива моја сѝаревина* (Исто дело, 144);
- Књигу пише ... те је шаље *Пиви каменѝиој* (Српске народне пјесме, III књ., 465, скупио Вук Караѝић, Беч 1846);
- Како купи по *Пиви* хараче (Исто, IV књ., 381, Беч 1862);
- То кад чују *од Пиве ѝлавари* (Исто, 489);
- Но одметну све Васојевиће ... Дробњак, *Пиву*, Гацко до Мостара (Исто, V књ., 309, Беч 1865);
- Трећи бјеху конак направили у *лијейој Пиви ѝоѝочљивој* код бијелог пивског намастира (Српске народне пјесме из Босне, II књ., 609, скупио Б. Петрановић, Сарајево 1867).

Пива је у народним песмама, значи, најчешће: *њросѝрана*, *сѝаревина*, *каменѝиа*, *леѝа*, *ѝоѝочљива*. У осталим примерима дају се неки други подаци: да народ плаћа харач, да постоји пивска власт, да се дижу Пивљани на буну итд.

Међутим, можда је данас, за савременог читаоца, најзанимљивији део у одредници *Пива* у загребачком Рјечнику онај који се даје под „d) нејасно је постанје *dubrovačke uzrečice Piva i Tara*, t. j. *naloga, mnoštvo ljudi (Tara je rijeka i predjel u Crnoj Gori; rijeka Piva utječe u Taru i kad se sastanu, onda se zovu Drina)*“. Овај коментар састављача Рјечника поткрепљује се уз то и примерима:

„U Rječniku Stulićevu /Joakim Stulli Dubrovčanin, Rječosložje ... Ilir.-ital.-lat., Dubrovnik 1806/ (*Пива и Тара, concursus, frequentia, multitudo*). Skupiše se *lupeži, komardari, ribari, Piva i Tara*. M. Držić 210. Crničanin Rivan *bijesni srne i š njime Piva i Tara*. Gundulić 521.“

Чини се да би се стари дубровачки фразеологизам *Пива и Тара* могао и другачије, семантички експресивније детерминисати, али се ми овом приликом не бисмо у то упуштали, тим пре што нам није познат шири контекст његове употребе.

Одредница *Пивљанин* је у овом речнику приметно богатија од претходних: „човјек из Пиве или који живи у Пиви“. С позивом на заступљеност у речницима Вука и Даничића, Маретић даје још две употребне потврде:

- Он ми (х)вата *Пивљане* јунаке (Српске народне пјесме, Вук Караѝић, IV књ., 381);
- Но је многе Србе избавио, све Дробњаке и ш њима Шаренце и *Пивљане* до широка Лима (Исто, V књ., 471).

Сви остали примери из народних песама, не само Вукових (а њих је укупно 7) односе се на Баја *Пивљанина* за кога се каже „харамбаша и јунак неких народних пјесама“.

Одредница *Пивљанка* је представљена као и у Вуковом Рјечнику, са истим примером из народне песме у коме се помињу „Пивљанке Српкиње“, и с позивом на њега.

Посесивни придев *пивљански* као реч-одредница у Рјечнику Југославенске академије, осим примера из Вукова Рјечника, потврђен је још једним: А и пури веће додијало низ *пивљанске* погледати вале (Grgo Martić, *Osvetnici I*, Zagreb 1861, 55).

Девета књига Рјечника хрватскога или српскога језика употпуњује изведенице са мотивном речју *Пива* још једним посесивним придевом – *пивски*, данас у стандардном језику једино заступљеним (*пивљански* свакако има архаичан призвук). Поред констатације да је *пивски* посесивни адјектив од речи Пива и да га не бележи ниједан речник, даје се још пет потврда из народних песама различитих скупљача:

– Кад је *пивски* Бајо ударио (Огледало србско, Београд 1845);

– У бијелу *пивском* манастиру (Српске народне пјесме, IV књ., 472, Вук Караџић);

– Шарене ће књиге оправити, ситне књиге на *пивске* главаре ... *пивску* рају дићи на оружје (Исто, 489);

– Па појури *пивске* плењенике (Г. Мартић, *Осветници III*, 49, Загреб 1865);

Код бијела *пивској* намастира (Српске народне пјесме из Босне, II, 609, Б. Петрановић).

4.1. Одредница *Тара* у загребачком Рјечнику даје се у десет хомонимних варијаната. Наша река *Тара* је осма по реду. За њу се каже да је „географско име а) ријека ... б) предио уз ријеку Тару у Црној Гори“ (с потврдом за б) значење из Јукићевог Замљописа, стр. 59 и Гласника српског ученог друштва књ. 40, стр. 27). За значење хидронима, уз дефиницију из Вукова Српског рјечника и примере из Даничићева Рјечника, дају се још две потврде – из народне песме: Мутна тече *Тара* валовита (као и код Вука) и из Вукових Народних пословица (стр. 192): Наша *Тара* не боји се турског цара.

5. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (I–IV)* (Загреб, 1971–1974) Петра Скока, нажалост, не покушава да одреди етимологију *Пиве* нити *Таре*. Остаје нам да се надамо да ће се тиме свакако више позабавити израђивачи *Етимолошкој речника српској језика* (чије су две свеске А–АШ, БА–БД већ објављене, Београд 2003. и 2006), који, под руководством Александра Ломе, издаје Српска академија наука и Институт за српски језик САНУ.

5.1. Оно што сада већ знамо кад је у питању етимологија назива већих и средњих река јесте да су њихова именовања античка, предримског порекла. У такве Павле Ивић (*Језик и његов развој до групе њоловине XII века*, Историја српског народа, књ. 1, Српска књижевна задруга, Београд

1981, стр. 131) наводи између осталих *Дрину* и *Тару*. Он још каже: „Иако не располажемо писменим сведочанствима из старог века, можемо са сигурношћу сматрати предсловенским и имена као: *Корана*, *Босна*, *Пива*, *Лим* ...“ (стр. 131). О пореклу имена *Тара* пак како у значењу реке (у Црној Гори) тако и у значењу планине (у Србији) детаљнију анализу налазимо код Александра Ломе (*Тојономасџичка шејња њланином Таром*, у зборнику: Туристичка валоризација Таре, Београд 2006, 27–37).

6. Савремени шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (Нови Сад, 1967–1976), сходно својим методолошким начелима, није обрађивао ономастичке појмове.

7. *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њејоша*, књ. I–II (Београд – Титоград–Цетиње, 1983) доноси одредницу *џивски* „који се односи на Пиву, који је из Пиве“ (из Писама), а у делу *Власџија имена одреднице: Пива* „област у северној Црној Гори богата пашњацима, окружена планинама Дурмитором, Војником, Голијом и Маглићем“ са две потврде из Огледала српског и одреднице *Пивљанин Бајо (Пивјанин Бајо)* са потврдама из више Њејошевих дела и *Пивски Бајо* (једна потврда из Огледала српског).

Одредница *Тара* потврђује се једним примером из Огледала српског: Сада ево згоде превелике: / *Тара* вода спала на газове.

8. Уместо закључка – додаћемо још само следеће. Данас, у време различитих раскола и језичких раслојавања свих облика и накана, чини нам се корисним подсетити се и на место *Пиве* и *Пивљана* у досадашњим речницима српског (српскохрватског) језика, онога језика којим су жители Пиве увек говорили и којим и данас говоре.

Милица Радович-Тешич

ПИВА И ТАРА В СЛОВАРНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

Автор в данной работе анализирует, как названия *Пива* и *Тара* и слова, образованные от них, обрабатываются в исторических словарях сербского (сербохорватского) языка. Данное исследование показывает, с каких пор датируются древнейшие случаи употребления этих слов (XV век) и как развивались их дериваты – этники и ктетики. Особо интересен архаичный дубровницкий идиом *Пива* и *Тара* в экспрессивном значении „множество людей“.